

آخوند خراسانی و نهضت مشروطه

مؤلف

علی حجتی

با مقدمه

دکتر سید محمد رضا احمدی طباطبائی

انتشارات دانشگاه امام صادق (ع)
تهران: بزرگراه شهید چمران،
پل مدیریت
تلفکس: ۸۸۳۷۰۱۴۲
صندوق پستی: ۱۵۹-۱۴۶۵۵
E-mail: isu.press@yahoo.com
فروشگاه اینترنتی:
www.ketabesadiq.ir

آخوند خراسانی و نهضت مشروطه ■ تألیف: علی حجتی ■ با مقدمه: دکتر سید محمدرضا احمدی طباطبائی
ناشر: دانشگاه امام صادق (ع) ■ چاپ اول: ۱۳۹۴ ■ قیمت: ۱۲۰۰۰ ریال ■ شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
چاپ و صحافی: زلال کوثر ■ شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۳۰۳-۷

همه حقوق محفوظ و متعلق به ناشر است.

سرشناسه: حجتی، علی، ۱۳۵۵-
عنوان و نام پدیدآور: آخوند خراسانی و نهضت مشروطه / مؤلف علی حجتی،
با مقدمه محمدرضا احمدی طباطبائی.
مشخصات نشر: تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۱.
مشخصات ظاهری: ۲۸۰ ص.
قیمت: ۱۲۰۰۰ ریال. شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۳۰۳-۷
موضوع: آخوند خراسانی، محمد کاظم بن حسین، ۱۲۵۵ - ۱۳۲۹ ق.
موضوع: آخوند خراسانی، محمد کاظم بن حسین، ۱۲۵۵ - ۱۳۲۹ ق. - نظریه‌های
سیاسی و اجتماعی
شناسه افزوده: ایران - تاریخ - انقلاب مشروطه، ۱۳۲۴ - ۱۳۲۷ ق.
شناسه افزوده: دانشگاه امام صادق (ع)
شناسه افزوده: احمدی طباطبائی، محمدرضا، ۱۳۲۲ - ، مقدمه‌نویس
رده بندی کنگره: ۳۱۳۹۱ ج ۳ / ۱۴۵۳ DSR
رده بندی دیویی: ۹۵۵/۷۵۰۹۲
شماره کتابشناسی ملی: ۳۰۷۵۵۶۲

فهرست مطالب

۱۱	 سخن ناشر
۱۳	 دیباچه: ضرورت درک مشروطه
۱۹	 مقدمه مؤلف
۲۳	 فصل ۱. روحانیت و مرجعیت در آستانه انقلاب مشروطه
۲۳	 مقدمه
۲۳	 ۱-۱. طبقات اجتماعی ایران در دوره قاجار
۲۴	 ۱-۱-۱. طبقه مسلط
۲۸	 ۲-۱-۱. طبقه متوسط
۳۰	 ۳-۱-۱. عامه رعایا
۳۱	 ۴-۱-۱. ظهور طبقات اجتماعی مدرن
۳۳	 ۵-۱-۱. وضعیت شهرها در آستانه انقلاب مشروطه
۳۵	 ۲-۱. جایگاه اجتماعی و سیاسی طبقه روحانیت در دوره قاجار
۴۰	 ۳-۱. سازمان روحانیت و نهاد مرجعیت و تحولات آن در آستانه انقلاب مشروطه
۵۰	 ۴-۱. موقعیت سیاسی و اجتماعی حوزه نجف
۵۳	 جمع‌بندی

فصل ۲. حیات دینی و سیاسی آخوند خراسانی.....	۵۵
مقدمه.....	۵۵
۱-۲. مقام و جایگاه علمی.....	۵۵
۲-۲. زندگی نامه.....	۵۹
۳-۲. عبادت و زهد.....	۶۲
۴-۲. تألیفات.....	۶۳
۵-۲. اساتید.....	۶۵
۱-۵-۲. شیخ مرتضی انصاری.....	۶۵
۲-۵-۲. میرزای شیرازی.....	۶۶
۳-۵-۲. آیت الله سید علی شوشتری.....	۶۸
۶-۲. فعالیت های سیاسی و مرگ مشکوک.....	۶۹
جمع بندی.....	۷۲
فصل ۳. اندیشه های سیاسی آخوند خراسانی.....	۷۳
مقدمه.....	۷۳
۱-۳. دیدگاه آخوند خراسانی درباره سیاست و حکومت در عصر غیبت.....	۷۴
۲-۳. تئوریزه کردن مشروطه براساس مبانی اسلامی.....	۸۳
۱-۲-۳. تئوریزه کردن مبانی و مؤلفه های اصلی حکومت مشروطه.....	۸۴
الف) محدود و مشروط بودن قدرت.....	۸۴
ب) حکومت قانون.....	۸۶
ج) مجلس شورا.....	۸۸
د) مساوات.....	۹۰
ه) آزادی.....	۹۱
۲-۲-۳. مشروطیت حکومت، مقدمه حفظ کیان اسلامی.....	۹۲
۳-۳. مواجهه با مظاهر تمدن جدید.....	۹۵
۴-۳. نظر آخوند خراسانی درباره وحدت اسلامی.....	۹۹

۳-۵.	تقریظ آخوند خراسانی بر دو رساله علمای مشروطه خواه.....	۱۰۴
۳-۵-۱.	تنبيه الامه و تنزيه المله نوشته ميرزا محمدحسين نائینی.....	۱۰۵
الف.	مقدمه.....	۱۰۶
ب.	فصل اول.....	۱۰۸
ج.	فصل دوم.....	۱۰۸
د.	فصل سوم.....	۱۱۰
هـ.	فصل چهارم.....	۱۱۲
و.	فصل پنجم.....	۱۱۷
ز.	خاتمه اول.....	۱۱۹
ح.	خاتمه دوم.....	۱۲۰
۳-۵-۲.	رساله شيخ اسماعيل محلاتی.....	۱۲۰
الف.	حقیقت مشروطیت و نسبت آن با اسلام.....	۱۲۲
ب.	حریت و آزادی.....	۱۲۴
ج.	معنای واقعی مساوات.....	۱۲۵
	جمع بندی.....	۱۲۶
فصل ۴.	آخوند خراسانی و نهضت مشروطه.....	۱۲۷
	مقدمه.....	۱۲۷
۴-۱.	اعتراضات آخوند خراسانی به حکومت ایران قبل از وقوع نهضت مشروطه.....	۱۲۷
۴-۲.	آخوند خراسانی و مجلس شورای ملی.....	۱۳۳
۴-۳.	آخوند خراسانی، استبداد صغیر و محمدعلی شاه.....	۱۳۶
۴-۳-۱.	آخوند خراسانی و محمدعلی شاه.....	۱۳۷
الف.	اندر زمانه دهندي به شاه جوان.....	۱۳۷
ب.	انتقاد از عدم امضای قانون اساسی.....	۱۳۸
ج.	پاسخ به نامه فریب کارانه شاه.....	۱۳۹
د.	اتمام حجت با شاه.....	۱۴۰
هـ.	نامه گستاخانه شاه و پاسخ تند آخوند خراسانی به آن.....	۱۴۱

- و. واکنش منفی به تصمیم شاه برای تشکیل مجلس فرمایشی..... ۱۴۳
- ز. خلع محمدعلی میرزا از سلطنت..... ۱۴۴
- ح. نقشه محمدعلی میرزا برای بازگشت به قدرت و موضع‌گیری آخوند خراسانی در برابر آن..... ۱۴۵
- ۴-۳-۲. آخوند خراسانی و استبداد صغیر..... ۱۴۶
- الف. فرمان مقاومت در برابر استبداد..... ۱۴۷
- ب. مشروعیت‌بخشی به مبارزات مشروطه‌خواهی..... ۱۵۶
- ۴-۴. تلاش برای اجرای احکام اسلام و جلوگیری از تعطیلی آنها..... ۱۵۹
- ۴-۴-۱. حمایت از تصویب اصل دوم متمم قانون اساسی و تلاش برای اجرای این اصل..... ۱۶۰
- ۴-۴-۲. تلاش برای حفظ ضوابط قضاوت شرعی..... ۱۶۴
- ۴-۵. آخوند خراسانی و مشروطه‌خواهان..... ۱۶۶
- ۴-۵-۱. برخورد عملی..... ۱۶۶
- الف. نصیحت و مدارا..... ۱۶۶
- ب. بی‌پاسخ گذاشتن نامه مشروطه‌خواهان..... ۱۶۸
- ج. حکم تبعید و افساد..... ۱۶۹
- د. تذکر چند نکته..... ۱۷۱
- ۴-۵-۲. رد تفکر مشروطه‌خواهی و پاسخ به اشکالات آنها به مشروطه..... ۱۷۲
- الف. انتقادات به مشروطه‌خواهان..... ۱۷۳
- ب. پاسخ به اشکالات مشروطه‌خواهان..... ۱۷۶
- ۴-۶. مبارزه با انحرافات و کجروی‌ها در نهضت مشروطه..... ۱۷۸
- ۴-۶-۱. حمایت از اصل مشروطه تا پایان عمر..... ۱۷۹
- ۴-۶-۲. اعتراضات آخوند خراسانی به عملکرد مسئولین در دوره مشروطه دوم..... ۱۸۱
- ۴-۶-۳. تذکر به مردم برای دقت در انتخاب نمایندگان مجلس..... ۱۸۶
- ۴-۶-۴. حکم اخراج تقی‌زاده از مجلس و تبعید او به خارج از ایران..... ۱۸۸
- ۴-۶-۵. مبارزه با مطبوعات ضد دین..... ۱۹۰

۱۹۲.....	۶-۶-۴. تلاش برای جلوگیری از وهن روحانیت.....
۱۹۳.....	الف. تلاش برای جلوگیری از اعدام شیخ فضل الله نوری.....
۱۹۴.....	ب. حکم تبعید ملا قربانعلی زنجانى.....
۱۹۴.....	۷-۴. تلاش برای ایجاد وحدت بین مردم.....
۱۹۶.....	۸-۴. نامه نگارى با مجامع بین المللى و کشورهای خارجى و تظلم خواهى از آنها.....
۱۹۸.....	۱-۸-۴. نامه به دیوان بین المللى لاهه.....
۲۰۰.....	۲-۸-۴. تظلم خواهى از دولت عثمانى.....
۲۰۰.....	۳-۸-۴. مردم استقراض خارجى را به رسمیت نمى شناسند.....
۲۰۲.....	جمع بندى.....
۲۰۵.....	فصل ۵. آخوند خراسانى، دفاع از استقلال کشور و مبارزه با تجاوز روسیه و انگلیس به خاک ایران.....
۲۰۵.....	مقدمه.....
۲۰۶.....	۱-۵. استقلال سیاسى.....
۲۰۹.....	۲-۵. استقلال اقتصادى.....
۲۱۱.....	۳-۵. مبارزه با تجاوز روسیه و انگلیس به خاک ایران.....
۲۱۱.....	۱-۳-۵. از سال ۱۳۲۶ق. تا اولتیماتوم روسیه به ایران.....
۲۱۱.....	الف. نوشتن نامه های اعتراضى علیه اشغالگران.....
۲۱۹.....	ب. دعوت مردم به مقابله با اشغالگران.....
۲۲۰.....	ج. جمع بندى اقدامات آخوند خراسانى برای مقابله با اشغالگران.....
۲۲۲.....	۲-۳-۵. از اولتیماتوم روسیه به ایران تا رحلت آخوند خراسانى.....
۲۲۲.....	الف. واکنش ابتدایى علما به اشغال خاک ایران.....
۲۲۴.....	ب. حال و هوای نجف پس از اشغال ایران.....
۲۲۵.....	ج. تصمیم علما بر حرکت.....
۲۲۷.....	د. حکم جهاد علیه اشغالگران.....
۲۲۸.....	ه. تصمیم نخست علما برای حرکت به سمت کاظمین.....
۲۳۰.....	و. مقصد حرکت.....
۲۳۱.....	۴-۵. مرگ ناگهانى آخوند خراسانى و علت آن.....

۲۳۱.....	۵-۴-۱. تألمات روحی و فشار روانی زیاد
۲۳۲.....	۵-۴-۲. مسمومیت
۲۳۹.....	جمع‌بندی
۲۴۱.....	نتیجه‌گیری
۲۵۱.....	گاه‌شمار
۲۵۷.....	فهرست منابع
۲۵۷.....	کتاب‌ها و مقالات
۲۶۳.....	روزنامه‌ها
۲۶۳.....	سایت‌ها
۲۶۵.....	نمایه

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
 فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ
 (قرآن کریم. سوره مبارکه النمل، آیه شریفه ۱۵)

سخن ناشر

فلسفه وجودی دانشگاه امام صادق علیه السلام که از سوی ریاست دانشگاه به کرات مورد توجه قرار گرفته، تربیت نیروی انسانی‌ای متعهد، باتقوا و کارآمد در عرصه عمل و نظر است تا از این طریق دانشگاه بتواند نقش اساسی خود را در سطح راهبردی به انجام رساند.

از این حیث «تربیت» را می‌توان مقوله‌ای محوری یاد نمود که وظایف و کارویژه‌های دانشگاه، در چارچوب آن معنا می‌یابد؛ زیرا که «علم» بدون «تزکیه» بیش از آنکه ابزاری در مسیر تعالی و اصلاح امور جامعه باشد، عاملی مشکل ساز خواهد بود که سازمان و هویت جامعه را متأثر و دگرگون می‌سازد.

از سوی دیگر «سیاست‌ها» تابع اصول و مبادی علمی هستند و نمی‌توان منکر این تجربه تاریخی شد که استواری و کارآمدی سیاست‌ها در گرو انجام پژوهش‌های علمی و بهرمندی از نتایج آنهاست. ازاین منظر پیشگامان عرصه علم و پژوهش، راهبران اصلی جریان‌های فکری و اجرایی به حساب می‌آیند و نمی‌توان آینده درخشانی را بدون توانایی‌های علمی - پژوهشی رقم زد و سخن از «مرجعیت علمی» در واقع پاسخ‌گویی به این نیاز بنیادین است.

دانشگاه امام صادق علیه السلام در واقع یک الگوی عملی برای تحقق ایده دانشگاه اسلامی در شرایط جهان معاصر است. الگویی که هم اکنون ثمرات نیکوی آن در فضای ملی و بین‌المللی قابل مشاهده است. طبعاً آنچه حاصل آمده محصول نیت خالصانه و جهاد علمی مستمر مجموعه بنیانگذاران و دانش‌آموختگان این نهاد است که امید می‌رود با اتکاء به تأییدات الهی و تلاش همه‌جانبه اساتید، دانشجویان و مدیران دانشگاه، بتواند به مرجعی تمام عیار در گستره جهانی تبدیل گردد.

معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق علیه السلام با توجه به شرایط، امکانات و نیازمندی جامعه در مقطع کنونی با طرحی جامع نسبت به معرفی دستاوردهای پژوهشی دانشگاه، ارزیابی سازمانی - کارکردی آن‌ها و بالاخره تحلیل شرایط آتی اقدام نموده که نتایج این پژوهش‌ها در قالب کتاب، گزارش، نشریات علمی و تقدیم علاقه‌مندان می‌گردد. هدف از این اقدام - ضمن قدردانی از تلاش خالصانه تمام کسانی که با آرمان و اندیشه‌ای بزرگ و ادعایی اندک در این راه گام نهادند - درک کاستی‌ها و اصلاح آنها است تا از این طریق زمینه پرورش نسل جوان و علاقه‌مند به طی این طریق نیز فراهم گردد؛ هدفی بزرگ که در نهایت مرجعیت مکتب علمی امام صادق علیه السلام را در گستره بین‌المللی به همراه خواهد داشت. (ان شاء الله)

ولله الحمد

معاونت پژوهشی دانشگاه

دیباچه:

ضرورت درک مشروطه

انقلاب مشروطه نقطه عطف مهمی در تاریخ سیاسی و اجتماعی ایران معاصر محسوب می‌شود. مطالعه این جنبش و نهضت سیاسی از ابعاد گوناگون قابل مطالعه و بازشناسی است. دلایل اهمیت حرکت و جنبش مشروطه‌خواهی در ایران از چند زاویه و منظر قابل مذاقه است. اول آن که برای نخستین بار مفاهیم نوین سیاسی در ساحت حکمرانی و تعاملات اجتماعی و سیاسی به فرهنگ سیاسی متصلب قدرت در ایران وارد شد و همین امر باعث تضارب آراء و موضع‌گیری‌های مختلف از سوی گروه‌ها و دستجات مختلف به ویژه نخبگان دینی و مذهبی گردید. متولیان مذهب که صیانت از آموزه‌های دینی و عقاید مذهبی مردم را وظیفه خود می‌دانستند ناگزیر بودند که با مطالعه مفاهیم جدید سیاسی که خود ارمغان و ثمره گسترده اجتماعی و سیاسی مغرب زمین از قرن هجدهم بود مواضع و دیدگاه‌های خود را پیرامون آن روشن ساخته و در مورد چگونگی و حدود سازگاری این مفاهیم با آموزه‌های اسلامی و چگونگی تعامل سیاست مدرن و شریعت در دوران جدید سخن گویند. در همین راستا جایگاه بی‌بدیل مرجعیت دینی در پایگاه اصلی هزار ساله تشیع یعنی نجف اشرف که مرکز ثقل علوم اسلامی و فقهی به شمار می‌رفت و جهت‌گیری علما و زعمای طراز اول آن در هدایت عملی این جنبش و همچنین تبیین سازگاری یا عدم سازگاری مشروطیت با

شریعت اسلامی در تشدید و تحکیم پایه‌های این جنبش و یا سست نمودن این حرکت نقش عمده داشت.

استفتاء اقشار مختلف مردم به ویژه خواص صاحب نفوذ در بلاد مختلف از متولیان دیانت و کسب تکلیف در همراهی یا عدم همراهی با نهضت مشروطه و احساس وظیفه عالمان دینی به ویژه در پایگاه اصلی تشیع یعنی حوزه نجف اشرف، اهمیت نهاد مرجعیت دینی را در هدایت فکری و عملی اتحاد مردم مضاعف می‌ساخت.

اهمیت دیگر جنبش مشروطه‌خواهی در ایران مربوط به ایجاد نثار و شکاف میان دو حوزه دیانت و سیاست بود. علمای مشروطه‌خواه عملاً خود را در مقابل دستگاه سلطنت مطلقه که خواهان سرنگونی این جنبش بود قرار داده بودند. هر چند در انقلاب مشروطه نظر یکسان و واحدی در حمایت از مشروطه‌خواهی وجود نداشت و برخی از علمای طراز اول نجف اشرف نیز از همراهی و تأیید این حرکت به دلیل مشکوک بودن انگیزه و فرجام جنبش خودداری کردند اما با همراهی بدنه اصلی زعامت حوزه نجف با انقلاب مشروطه به ویژه در آغاز حرکت، دستگاه سیاسی سلطنت مطلقه، دستگاه مرجعیت و زعامت دینی تشیع که متولیان ماند آخوند خراسانی و علامه نائینی داشت را در مقابل خود می‌دید. مشروطه‌خواهان از طیف‌های مختلف نیز به خوبی به این امر واقف بودند که بدون همراهی نهاد زعامت دینی، متولیان قدرت سیاسی در مقابل اراده تحول سیاسی سر تعظیم فرود نخواهد آورد و همچنین مردم نیز بدون مجوز مذهبی عالمان دینی از همراهی این نهضت خودداری خواهند نمود. بر همین اساس اسناد تاریخی گواهی می‌دهد که متفکران مشروطه‌خواه تلاش زیادی برای آشنایی هر چه بیشتر عالمان دینی با مفاهیم جدید مشروطیت انجام دادند تا سازگاری این مفاهیم را با آموزه‌های دینی نشان دهند. همانگونه که حتی مشروطه‌خواهان سکولار اذعان دارند بدون حمایت متولیان مذهبی به ویژه دستگاه مرجعیت شیعه این حرکت

سیاسی تحول خواهانه در جامعه ایران که همانگونه که گفته شد نقطه عطفی در تاریخ سیاسی و اجتماعی معاصر است، نمی توانست به فرجام برسد.

نکته مهم دیگری که از منظر دینی در مورد انقلاب مشروطه قابل توجه و مطالعه است نقش عالمان دینی به ویژه علمای طراز اول حوزه علمیه نجف در تبیین سازگاری مفاهیم و مؤلفه ها و شاخصه های اصلی مشروطیت با شریعت نبوی و علوی در عصر غیبت امام معصوم (علیه السلام) است. مراجع و علمای مدافع اصل حرکت مشروطه خواهی مردم ایران در ترجیح حکومت مشروطه که مبتنی بر تحدید قدرت سیاسی، نظارت و مشارکت همگانی در حوزه قدرت سیاسی و حکومت قانون بود رسانی را به رشته تحریر درآورده و اعلامیه هایی را منتشر کردند. مهمترین رساله دینی - سیاسی در دفاع از مشروطیت و تبیین سازگاری مشروطیت و شریعت در عصر غیبت رساله کم حجم اما پرمحتوی و گرانسنگ علامه نائینی است که با تقریض آخوند خراسانی و ملا عبدالله مازندرانی در کوران این نهضت در بغداد به زیور طبع آراسته شد. علامه نائینی در این رساله با ادله عقلی و نقلی و در مواردی با استناد به «قاعده دفع افسد به فاسد» و این که در حکومت مشروطه با رعایت قانون، نظارت و مشورت و تشکیل نهاد نمایندگی و پاسخگو بودن نسبی متولیان قدرت ظلم و ستم کاهش یافته و احقاق حقوق مردم در نظام مشروطه نسبت به نظام خودکامه و غیرپاسخگو افزایش یافته، به دفاع نسبی از مشروطه برخاستند هر چند اذعان کردند که حکومت مطلوب دینی حکومتی است که در رأس آن پس از رحلت پیامبر (صلی الله علیه و آله)، امام معصوم (علیه السلام) قرار داشته باشد و چون در زمان غیبت دست خلق از حکومت ظاهری امام معصوم که حجت الهی در زمین است کوتاه می باشد از باب ضرورت و دفع افسد به فاسد حکومت مشروطه بر حکومت مطلقه خودکامه مرجح و مقدم است.

یکی از برجسته ترین مراجع و زعمای جهان تشیع که در دوران معاصر نقش عمده ای در هدایت تحولات سیاسی اجتماعی ایران مقارن با انقلاب

مشروطه از طریق فتاوی، اعلامیه‌ها، نامه‌نگاری‌ها و رهنمودها ایفا نموده است. آخوند خراسانی است. در حوزه‌های علمیه توجه عمده طلاب علوم دینی به آموزه‌های اصولی و فقهی مرحوم آخوند معطوف شده و تفکر سیاسی ایشان به ویژه در زمینه مبانی و مفاهیم نظری انقلاب مشروطه مغفول واقع شده است. همانگونه که گفته شد اگر همراهی و پشتیبانی علمای طراز اول شیعه و زعمای دینی وجود نداشت انقلاب مشروطه نمی‌توانست به ثمر بنشیند و دستگاه سلطنت با دستاویز قرار دادن مخالفت مراجع دینی طراز اول حوزه نجف زمینه لازم جهت سترون نمودن نهضت مشروطه را فراهم می‌ساخت.

نقش آخوند خراسانی در انقلاب مشروطه از دو جهت حائز اهمیت است: الف) تلاش برای تبیین آموزه‌های نظری و سیاسی مشروطیت یعنی ضرورت محدودیت قدرت مطلقه و احیای حکومت قانون و نظارت مردم در حوزه عمومی و امثال ذلک با رویکرد دینی و اسلامی و در واقع استوار نمودن پایه‌های مشروطیت بر شریعت بر اساس مبانی عقلی و نقلی شیعی در عصر غیبت. ب) به دست گرفتن سکان هدایت انقلاب مشروطه از لحاظ عملی و تلاش برای جلوگیری از ایجاد انحراف و اغوجاج و تحریف نهضت و حرکت شتابنده جامعه مذهبی ایرانی برای ایجاد تغییر در حوزه عمومی. آخوند خراسانی که خود استاد مراجع طراز اول شیعه در دوران معاصر و زعیم دینی و سیاسی دوران مقارن انقلاب مشروطه قلمداد می‌گردند با همراهی جمعی از علمای دیگر هدایت نظری و عملی انقلاب مشروطه برای خواص و توده مردم را عهده‌دار بودند.

البته جنبش مشروطه‌خواهی در ایران فرجام مطلوبی نداشت و پس از مدتی استبداد با تغییر چهره خود مجدداً رخ نمود و همین امر باعث سرخوردگی بسیاری از حامیان مشروطه و علما گردید. همچنین از لحاظ عملی نیز مدینه فاضله و آرمانی که متولیان مذهب انتظار داشتند محقق نشد. در این تألیف جناب آقای علی حجتی که از دانش‌آموختگان فاضل دانشگاه امام صادق (ع) می‌باشند تلاش نموده‌اند با استناد به اسناد و

مدارک، جایگاه و نقش آخوند خراسانی در نهضت مشروطه‌خواهی مردم ایران و هدایت انقلاب مشروطه توسط ایشان به ویژه از لحاظ عملی را تبیین نمایند. مطالعه این اثر پژوهشی در آشنا نمودن نسل جدید با تلاش‌های مراجع دینی در هدایت حرکت‌های بزرگ تاریخی در حوزه اجتماعی و سیاسی در دوران معاصر منشأ اثر و در تنویر ابعاد و وسعت نظر آخوند خراسانی در مسائل اجتماعی و سیاسی و آشنایی با مکتب سیاسی نجف که در حوزه‌های علمی دینی نیز علی‌الاصول کمتر مورد توجه قرار می‌گیرد، قابل مذاقه است.

دکتر سید محمدرضا احمدی طباطبائی

عضو هیأت علمی دانشگاه امام صادق (ع)

مقدمه مؤلف

روحانیت و مرجعیت شیعه در طول تاریخ همواره نقشی انکارناپذیر در تحولات اجتماعی و سیاسی داشته است. این نقش آفرینی به خصوص بعد از روی کار آمدن شاهان صفویه که ادعای تشیع داشتند و شیعه را مذهب رسمی ایران کردند، وارد مرحله جدیدی شد. در زمان صفویه علما و روحانیون شیعه، شأن و منزلتی رفیع یافتند تا حدی که شاهان صفوی مشروعیت خود را از آنها می گرفتند. در زمان قاجار هم علما و روحانیون از همان جایگاه سیاسی برخوردار بودند. به دلیل توان روحانیون در بسیج توده مردم، روحانیت به یکی از عوامل بازدارنده حاکمان وقت، تبدیل شده بود که همواره در کنار مردم و علیه ظلم و ستم حکام قرار داشت.

از نهضت تنباکو تا انقلاب اسلامی در سال ۵۷، روحانیت در همه تحولات سیاسی ایران نقشی انکارناپذیر داشته است. در نهضت مشروطه ایران طبقه روحانیت شیعه و در رأس آن مرجعیت نجف در راهنمایی و هدایت مردم نقش آفرین بودند. سایر نیروهای مشروطه خواه نیز به درستی دریافته بودند که بدون حمایت و پشتیبانی روحانیت و نهاد مرجعیت دینی امکان بسیج مردم در جامعه مذهبی ایران وجود ندارد. به دنبال گسترش جنبش و ورود گرایش های مختلف در آن و برداشت های متفاوت از مفهوم مشروطه و همچنین در پیامدهای تحولات اجتماعی و انقلابی پس از آن، عده ای از علما در صف موافقان و عده ای دیگر در زمره مخالفان مشروطه

قرار گرفتند. مرحوم آیت الله العظمی آخوند ملا محمد کاظم خراسانی (ره)، زعیم و مرجع برجسته جهان تشیع در نجف از جمله موافقان مشروطه بود و بلکه می توان ایشان را رهبر جریان مذهبی مشروطه خواه دانست. از دیگر علما و مراجع حامی مشروطه می توان آیت الله شیخ عبدالله مازندرانی، آیت الله میرزا محمد حسین خلیلی تهرانی، آیت الله میرزا محمد حسین نائینی غروی و آیت الله شیخ اسماعیل محلاتی در نجف و سید محمد طباطبایی و سید عبدالله بهبهانی در تهران را نام برد. پیام ها و تلگراف های آخوند خراسانی از نجف تأثیر فراوانی بر تحولات آن روزگار ایران داشت. به خصوص در بازه زمانی یک ساله استبداد صغیر، فتاوا و احکام شرعی ایشان در وجوب حمایت از مشروطه و مبارزه با محمد علی شاه را می توان عامل اصلی سقوط شاه و بازگشت دوباره مشروطه دانست.

این تحقیق به دنبال بررسی نقش ایشان در تثبیت و هدایت نهضت مشروطه است. مسئله اصلی این تحقیق، بررسی میزان تأثیر ایشان در مشروطه و تحولات سیاسی مرتبط با آن و جنبه های مختلف این تأثیرگذاری، با توجه به نقش طبقه روحانیت و نهاد مرجعیت در آن دوره است. این تأثیرگذاری در سه بعد، عمدتاً ظهور و بروز داشته است که این پژوهش به دنبال بررسی هر سه بعد آن می باشد:

۱- تلاش برای تثویز کردن مشروطه و مفاهیم و نهادهای جدیدی که همراه با آن برای اولین بار به کشور اسلامی ایران وارد شد و همچنین تلاش جهت سازگار کردن اندیشه سیاسی مشروطه با آموزه های اسلامی بر اساس اندیشه سیاسی شیعه در زمان غیبت.

۲- تشویق مردم به مبارزه علیه استبداد و مجاهدت برای استقرار حکومت مشروطه و دفاع از آن و مقابله با موانع و انحراف ها.

۳- تلاش برای دفاع از استقلال کشور و مبارزه با اشغال خاک ایران توسط روسیه و انگلیس در آن زمان.

این پژوهش در پنج فصل تنظیم شده است. در فصل اول پس از بررسی وضعیت طبقات اجتماعی ایران در دوره قاجار به طبقه روحانیت و جایگاه سیاسی و اجتماعی آن در آن عصر پرداخته شده است. سپس مناسبات درونی سازمان روحانیت و نهاد مرجعیت بررسی شده و در ادامه عوامل تحول فکری در بین علمای شیعه که به دخالت مؤثر آنها در نهضت مشروطه انجامید، مورد بررسی قرار گرفته است.

در فصل دوم به حیات دینی و سیاسی آخوند خراسانی و جایگاه ایشان در حوزه علمیه نجف پرداخته شده است.

موضوع فصل سوم این تحقیق، اندیشه سیاسی آخوند خراسانی است. در واقع این فصل و فصول چهارم و پنجم، فصول اصلی این تحقیق می‌باشند. در این فصل با توجه به دیدگاه کلی آخوند خراسانی درباره سیاست و حکومت در عصر غیبت، دلایل ایشان برای اثبات حکومت مشروطه و چگونگی تنویریه کردن مشروطیت بر اساس آموزه‌های اسلامی بررسی شده و در ادامه مؤلفه‌های دیگر اندیشه سیاسی آخوند خراسانی مثل نگاه مثبت ایشان به مظاهر تمدن جدید که مغایرتی با اسلام ندارد، مورد بررسی قرار گرفته است. همچنین برای شناخت بیشتر اندیشه‌های آخوند خراسانی و سایر علمای هم‌فکر ایشان خلاصه‌ای از دو رساله علمای مشروطه‌خواه که مورد تأیید آخوند قرار گرفته آورده شده است.

در فصل چهارم اقدامات عملی آخوند خراسانی برای حمایت از مشروطه و تحکیم پایه‌های آن، مورد بررسی قرار گرفته است. موضوعات اصلی این فصل عبارتند از: حمایت آخوند خراسانی از تشکیل مجلس شورای ملی، اقدامات آخوند خراسانی در دوره استبداد صغیر برای سرنگون کردن محمدعلی شاه و بازگرداندن مشروطه، تلاش آخوند برای عملی کردن نظارت فقها بر مصوبات مجلس، برخورد آخوند خراسانی با مشروعه‌خواهان، مهارزه ایشان با انحرافات و کجروی‌های به‌وجود آمده در

مشروطه و نامه‌نگاری ایشان با مجامع بین‌المللی و کشورهای خارجی و تظلم‌خواهی از آنان.

در فصل پنجم به بررسی اقدامات و تلاش‌های آخوند خراسانی برای حفظ استقلال سیاسی و اقتصادی کشور، پرداخته شده است. مهم‌ترین موضوع این فصل تلاش‌های آخوند و سایر علمای عتبات برای بیرون کردن نیروهای اشغالگر روس و انگلیس از خاک ایران می‌باشد. تلاش‌هایی که سرانجام منجر به تصمیم علما بر حرکت به سمت کاظمین و ترتیب دادن یک سلسله اعتراض‌های جهانی علیه روسیه شد. در ادامه با اشاره به رحلت ناگهانی و مشکوک آخوند خراسانی احتمالات قابل تصور در مورد علت مرگ ایشان مطرح و بررسی شده است.

علی حجتی